

MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ QARŞILIQLI ƏLAQƏ VASİTƏLƏRİNİN ROLU

Hər bir dilin lüğət tərkibi müxtəlif səbəblərdən tez-tez dəyişir, inkişaf edir və zənginləşir. Dilin inkişafı və onun lüğət tərkibinin zənginləşməsi həmin dilə aid olan xalqın tarixi ilə sıx əlaqədardır. Xalqın həyatında müxtəlif dövrlərdə baş verən tarixi hadisələrlə əlaqədar olaraq onun dili də zənginləşir. Bir dilin lüğət tərkibini öyrənərkən istər-istəməz onu tarixi nöqteyi-nəzərdən araşdırmaq lazımdır. Dilin tarixini tədqiq edib öyrənmək məsələsi onun lüğət tərkibi, qrammatik quruluşu və səs tərkibinin müxtəlif təpələ inkişaf etdiyini göstərir.

Ən qədim dövrlərdən etibarən ictimai həyatın hər bir sahəsində danışıqda başqalarından daha çox fərqlənən işlənmə dairəsinə malik olan xüsusi sözlər olmuşdur. Belə xüsusi sözlərin işlənməsini şərtləndirən səciyyəvi cəhət ayrı-ayrı insan qruplarının sosial ictimai fəaliyyəti ilə bağlıdır. Belə ki, hər hansı bir fəaliyyət sahəsində istifadə olunan alətlərin adları həmin fəaliyyətin xarakteri ilə bağlı olmamışdır və bu da bütün dillərdə öz əksini tapmışdır. Yazı meydana çıxdıqdan sonra isə hər bir fəaliyyət sahəsi üçün xarakterik olan, müəyyən həddə çərçivəsində xüsusiləşən leksik-semantik söz qrupları formalaşdı və yazı mətnlərində öz əksini tapdı. Hələ XII əsrdə müasir ədəbi

dillərin və elmin inkişafı baş verənə qədər belə sözlər insanlar tərəfindən heç bir fərq qoyulmadan adi sözlər kimi istifadə edilmiş və yazıya alınmışdır. Bu onunla əlaqədardır ki, o zaman insanların bu sözlər arasında müəyyən fərq qoymağa ehtiyacı olmamışdır, çünki o dövrlərdə insanların “söz haqqında elm” anlayışları hələ formalaşmamışdır.

Dilin lüğət tərkibinə daxil olan belə sözlərin bəziləri dildə möhkəmlənir, həmin dilin əsl sözlərinə çevrilir. Bəziləri isə əvvəlcə dildə öz aktivliyini göstərir, ilkin müəyyən vaxt keçdikdən sonra isə passivləşir və işləklidən düşür. Deməli, bir qisim sözlər dilin lüğət tərkibində neologizmlərə çevrildiyi halda, digərləri isə dilin passiv fonduna keçərək arxaikləşir.

Dil öz lüğət tərkibini durmadan zənginləşdirir və təkmilləşdirir. Dilə yeni daxil olmuş bir sözün o dilin tərkibində həmişəlik qalıb-qalmayacağını əvvəlcədən demək olmaz. Bu sözlərin hələlik dildə müəyyən funksiya daşması, az və ya çox dərəcədə dil üçün əhəmiyyətli olması haqqında ancaq qısa bir dövr üçün mülahizə söyləmək olar. Bunların lüğət tərkibindəki taleyi müəyyən zaman keçdikdən sonra daha aydın nəzərə çarpa bilər.

Dildə əvvəllər də məhdud məna daşıyan söz sonralar tədriclə yeni mənalar kəsb edir və bununla da çöxmənalı sözlər cərgəsinə keçir. Məsələn, pioner (pioner), vanguard (avanqard), reid (reyd) və s. Dilə daxil olmuş sözlərin sonradan formalaşması birdən-birə yox, tədriclə, mütəmadi olaraq baş verir və inkişaf edərək dilin lüğət tərkibinin müəyyən bir sahəsini əhatə edir. Dildə tədrici dəyişiklik onun lüğət tərkibində müəyyən keyfiyyət dəyişməsinə səbəb olur. Elə sözlər də vardır ki, onlar dildə, demək olar ki, heç bir dəyişikliyə uğramadan öz əsas mənasını saxlamaqla, həmin dildə uzun müddət işlədilər bilər. Bir xalqın dilinin lüğət tərkibinə daxil olan sözlər həmin xalqın nə kimi tarixi mərhələdən keçdiyini öyrənməkdə bizə kömək edir.

Göstərilən bu dəyişikliklər bütün dillərə aid olduğu kimi, İngilis və Azərbaycan dillərinə də aiddir. Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində başqa vasitələrlə yanaşı beynəlmiləl sözlərin də mühüm əhəmiyyəti vardır.

Şübhəsiz ki, leksikada belə sözlərin olması nəzəri və praktik cəhətdən dilçilərin, hətta elmi-texniki terminlərin standartlaşdırma ilə məşğul olan dilçi olmayanların da diqqətini cəlb edir. Belə sözlərin praktik əhəmiyyəti müxtəlif dillərdə danışan adamların ünsiyyəti zamanı özünü göstərir. Əcnəbi dildə danışan adamın nitqindəki beynəlmiləl sözü o dili bilməyən adam asanlıqla başa düşə bilər. İstər İngilis dilində, istərsə də Azərbaycan dilində lüğət tərkibində alınma və beynəlmiləl sözlər özlərinə elə möhkəm yer tutmuşlar ki, onları doğma sözlərdən belə ayırmaq belə çətindir və onlar doğma sözlər kimi müxtəlif məna çalarlıqları da ifadə etməyə qabildir. Bu sözlər Azərbaycan dilində o qədər inkişaf edib yayılmışdır ki, hətta onların xarici sözlər olması belə təsəvvürə gəlmir. Elə buna görə də V.V.Akkulenko göstərir ki, beynəlmiləl sözlər həmişə millidir, onların beynəlmiləl xarakteri isə belə sözləri sinxronik nöqtədən nəzərdən müxtəlif dillərdə müqayisə edib öyrəndikdə meydana çıxır. Məsələn, partiya sözü Azərbaycan dili üçün Azərbaycan sözüdür. Əgər bu sözü sinxron cəhətdən başqa dillərdə müqayisə etsək, o beynəlmiləl söz adlanır: azərbaycanca-partiya; rusca-партия; ingiliscə-party; fransızca-parte və s. Beynəlmiləl sözlərin tədqiqi dünyada olan müxtəlif dillərin bir-birilə necə əlaqəyə girməsi və onların müqayisəli şəkildə tədqiq edilib öyrənilməsi üçün çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə sözlər elmi, siyasi,

texniki və bədii ədəbiyyatın bir dildən digərinə tərcüməsində ən müsbət rolunu göstərir və belə sözlərin tərcüməsi çətin olmur.

Hər bir dilçi öz fikrini düzgün izah etmək üçün eynisistemli dillərə yox, müxtəlif-sistemli dillərə də müraciət etməlidir. Bir sözün ancaq Hind-Avropa dillərinə aid olan rus, ingilis, alman, fransız, italyan, fars və başqa bu kimi dillərdə mövcudiyyəti, o sözün beynəlmiləl və ya alınma söz olması demək deyildir. Sözün beynəlmiləl və yaxud alınma olmasını yoxlamaq üçün onun digər sistemli dillərdə işlədilməsini də müəyyənləşdirmək olar.

Məlum olduğu kimi, hər hansı bir dilin zəngin olması dövrün tələblərinə uyğunlaşmağın nəticəsidir və bu proses dildə danışanların tarixi inkişafı ilə qarşılıqlı əlaqəsidir. Yəni xalqın tarixən inkişafı onun dilinə təsir edir, dili zənginləşdirir, eyni zamanda zəngin dil özü-özlüyündə həmin xalqın inkişafına birbaşa təsir edir. Dilin zənginləşməsi prosesi dilin bütün komponentlərinə (fonetik sistem, qrammatik quruluş və lüğət tərkibi) təsir etsə də, ən çox dəyişiklərə məhz dilin lüğət tərkibi məruz qalır. Çünki “... həyatda, cəmiyyətdə əmələ gələn hər bir yenilik, hər bir dəyişiklik birinci növbədə dilin lüğət tərkibinə öz təsirini göstərir. Lüğət tərkibi həm də dilin mənzərəsini əks etdirən, onun zənginliyini şərtləndirən əsas cəhətdir.